

Ewa Teodorowicz-Hellman

"Żona uparta" i "Golono i strzyżono" Adama Mickiewicza a szwedzka bajka ludowa "Baba Przekora"

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 88/1, 137-141

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EWA TEODOROWICZ-HELLMAN

„ŻONA UPARTA” i „GOLONO, STRYŻONO”
ADAMA MICKIEWICZA A SZWEDZKA BAJKA LUDOWA
„BABA PRZEKORA”

Twórczość Adama Mickiewicza jako bajkopisarza nie jest szczególnie szeroko znana, nie jest też tak często jak w wypadku innych gatunków analizowana przez teoretyków i historyków literatury¹. W pewnym stopniu odzwierciedlać się może tutaj nastawienie samego poety do własnego bajkopisarstwa. Bajki były dla Mickiewicza twórczością marginesową. Pisał je w pewnym sensie do szuflady; nie publikował ich i nie interesował się ich losem. Wyjątkowo tylko dwa utwory ukazały się za życia poety: *Pies i wilk*, pod tytułem *Wilk i brytan*, oraz *Chłop i żmija*². W sumie zachowało się do dzisiaj 17 tekstów bajek. Właściwie pojawiły się one w druku dopiero w obszernych wydaniach dzieł poety.

Ze względu na interesujący mnie temat zbieżności motywu szwedzkiej bajki ludowej *Baba Przekora* (*Motvärslskärningen*) z dwiema bajkami Mickiewicza *Golono*, *stryżono* i *Żona uparta* ograniczę moje rozważania w niniejszym artykule do analizy tylko tych trzech tekstów. Porównanie bajki szwedzkiej z utworami polskiego poety może przynieść interesujące uwagi zarówno o samym motywie, jak i o pracy twórczej Mickiewicza, a zwłaszcza o jego stosunku do materiału folklorystycznego.

Bajki Mickiewicza *Golono*, *stryżono* i *Żona uparta* powstały w bardzo zbliżonym czasie, obie w roku 1840. W ściśle teoretycznoliterackim znaczeniu nie są to typowe bajki, ale raczej humoreski czy powiastki humorystyczne, w których dużą rolę odgrywa humor i komizm i w których głównymi postaciami są ludzie, a nie zwierzęta.

Temat tych utworów wywodzi się z bardzo starych bajek ludowych. Obydwa nawiązują do motywu upartej żony, który to motyw według międzynaro-

---

¹ Zob. J. Tretiak, *Mickiewicz i Trembecki*. W: *Szkice literackie*. Seria 1. Kraków 1896. — W. Bruchnalski, *Kilka motywów ludowych w poezji Mickiewicza*. „Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” 1898. — K. Górski, *Mickiewicz jako bajkopisarz*. „Pamiętnik Literacki” XXXIX, 1950. — A. Biernacki, *Problematyka folkloru w drobnych utworach Mickiewicza*. W zbiorze: *Ludowość u Mickiewicza*. Warszawa 1958. — *Antologia bajki polskiej*. Wybrał i opracował W. Woźnowski. Wrocław 1982. BN I 239. — W. Woźnowski, *Bajkopisarz Mickiewicz*. W: *Dzieje bajki polskiej*. Warszawa 1990.

² Bajka *Pies i wilk* ukazała się — pod tytułem *Wilk i brytan* — w piśmie „Motyl” (t. 43 <1829>), *Chłop i żmija* w tomie *Sto bajek podług Lafontaine’a* (Lipsk 1838). Dane bibliograficzne według: Woźnowski, *Bajkopisarz Mickiewicz*.

dowej systematyki i klasyfikacji bajek ludowych oznaczony jest kodem 1365 i występuje w folklorze w trzech wariantach: A, B i C³. Wariant A („Uparta żona”, „*Strömkäringen*”, „*Wife Falls into a Stream*”) mówi o przekornej żonie, której ciało po utopieniu odnaleziono wbrew prawom przyrody w górnym biegu rzeki. Wariant B („Golono, strzyżono”, „*Motvallskäringen*”⁴, „*Cutting with the Knife or the Scissor*”) opowiada o upartej żonie, która pokłóciła się z mężem o to, czy suka (łaka lub broda) została ogolona, czy wystrzyżona. Rozwścieczony mąż wepchnął upartą małżonkę do wody, ale kobieta, mimo grożącej jej śmierci, strzygła palcami nad wodą, upierając się nadal przy swoim. Wariant C („O mężu wszarzu”, „*Bisse-knäcka*”, „*The Wife Insults the Husband as Lousy-head*”) to opowieść o gadatliwej żonie, którą mąż prosił, by zamilkła, czego kobieta jednak nie uczyniła. Wtedy wściekły mąż zanurzył małżonkę aż po głowę w wodzie. Pomimo to żona nie zaprzestała kłótni. Wyciągnęła z wody rękę i nadal strzygła nad głową palcami, jak gdyby zabijając wszy.

Według badacza bajek ludowych w Szwecji, Waldemara Ljungmana, historia o upartej żonie wywodzi się najprawdopodobniej z sanskrytu⁵. Jej trzy wersje odnaleźć można później w różnych kazaniach średniowiecznych, co zapewne przyczyniło się do rozpowszechnienia tego motywu w Europie. W XVI wieku humorystyczne historyjki o upartej żonie były znane w Niemczech, w Belgii, w Niderlandach, w całej Skandynawii i w Rosji. Ta sama bajka, jak pisze Ljungman, pojawiła się we Włoszech, w Hiszpanii i Turcji, a także z czasem w Ameryce Północnej (wariant B) i Ameryce Południowej (wariant C).

W przeglądzie systematycznym bajek Ljungmana oraz we wcześniejszej klasyfikacji bajek ludowych Antti Aarne'a udoskonalonej potem przez Stitha Thompsona⁶ nie ma wzmianki o tym, iż historyjki o upartej żonie znane są także w Polsce. Nie wspomina się tam również o polskim wyrażeniu przysłowiowym „A golono? Golono. A strzyżono? Strzyżono”⁷, istnieje natomiast potwierdzenie, że bajka o przekornej i upartej małżonce znana jest na terenie takich krajów słowiańskich, jak Rosja, Słowacja, a także na obszarze dawnej Jugosławii.

W systematyce polskiej bajki ludowej opracowanej przez Juliana Krzyżanowskiego w jego dwutomowym dziele *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym* oraz w *Słowniku folkloru polskiego* pod jego redakcją bajka o żonie upartej opatrzona jest zgodnie z klasyfikacją międzynarodową numerem 1365 i pojawia się we wspomnianych powyżej trzech wersjach, z których ostatnia (C) występuje tylko na Pomorzu w przekazach ludowych Słowińców⁸. Ta powszechna w kulturze europejskiej humoreska znana jest również w polskiej

³ A. Aarne, *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Translated and enlarged by S. Thompson. Helsinki 1964. — J. Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*. T. 2. Warszawa 1947. Wyd. 2: 1962–1963. — W. Ljungman, *Varifrån kommer våra sagor?* T. 3. Uppsala 1952.

⁴ W języku szwedzkim na określenie tego samego motywu używa się trzech nazw: „*Motvallskäringen*”, „*Motväriskäringen*” oraz „*Strömkäringen*”.

⁵ Ljungman, *op. cit.*, s. 348–349.

⁶ Zob. przypis 3.

⁷ Zob. J. Krzyżanowski, *Mądrej głowie dość dwie słowie*. Warszawa 1975, s. 262–263.

⁸ Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. 2. — *Słownik folkloru polskiego*. Warszawa 1965.

kulturze średniowiecznej. Wersję A znajdujemy w XVI-wiecznych *Facecjach polskich* („Co żony przeciw wodzie szukał”). Wersję B spopularyzował w literaturze polskiej Wacław Potocki w swoich *Iovialitates*. Mickiewiczowskie wiersze o upartej żonie nie są więc oryginalnym pomysłem autora, ale przetworzeniem starej, znanej bajki ludowej.

Zanim przejdę do analizy różnic i zbieżności między szwedzką bajką ludową a Mickiewicza *Golono, strzyżono* i *Żoną upartą*⁹, zacytuję poniżej tekst *Baby Przekory* w tłumaczeniu na język polski.

Była sobie kiedyś baba, która sprzeciwiała się wszystkiemu na świecie i dlatego nazwano ją *Babą Przekorą*.

Pewnego dnia przechodziła ze swym starym przez świeżo skoszoną łąkę.

– Ta łąka wygląda, jakby była wygolona – rzekł stary.

– Wystrzyżona! – rzekła baba.

– Nie, wygolona! – rzekł stary, bo przynajmniej raz chciał mieć rację.

– Wystrzyżona, wystrzyżona! – darła się baba.

Nagle doszli do strumienia i musieli przejść przez kładkę.

– Albo się zgodzisz z tym, że wygląda jak wygolona, albo cię wepchnę do strumienia!

– Wystrzyżona, wystrzyżona! – darła się baba.

Wtedy stary wepchnął babę do wody, tak że sięgała jej po szyję.

– Jest wygolona – rzekł.

– Wystrzyżona, wystrzyżona, wystrzyżona! – krzyczała baba.

Wtedy stary zanurzył i głowę.

„No, jednak jest wygolona!”, pomyślał.

Ale baba wystawiła ręce i strzygła palcami.

Wtedy stary wpadł w szał i wepchnął ją głębiej.

Potem pomyślał, że powinien jej urządzić pochówek, jeśli już nie ze względu na nią, to ze względu na samego siebie. Wziął więc ze sobą ludzi i poszli ją wyciągnąć z dna. Szukali na dnie, idąc w dół strumienia dzień i dwa, ale baby nie znaleźli.

Wtedy stary rzekł:

– Tak, tak, przez całe swoje życie zawsze się wszystkiemu sprzeciwiała, może więc będzie lepiej, jeśli poszukamy jej w górze strumienia.

Tak też uczynili. I pierwszą rzeczą, którą wyciągnęli, była baba¹⁰.

Na podstawie przytoczonego tekstu można stwierdzić, iż pomiędzy *Babą Przekorą* a wierszami *Golono, strzyżono* i *Żoną upartą* istnieją bardzo duże podobieństwa. O zbieżnościach motywów bajek Mickiewicza z bajkami ludowymi innych krajów pisał na łamach „Pamiętnika Literackiego” Fran Ilesić w roku 1924¹¹. Zauważył on bowiem istnienie historyjek o upartej i kłótlivej żonie w przekazach jugosłowiańskich, niemieckich i francuskich. O istnieniu tej samej bajki w literaturze skandynawskiej jednak wcale nie wspomina.

Przystępując do analizy porównawczej interesujących mnie tekstów, chciałam już na wstępie zaznaczyć, że wiersze Mickiewicza są bajkami literackimi, humoreskami, w których autor wykorzystuje załączki bajki ludowej, natomiast *Baba Przekora* jest bajką ludową, jedną z tysiąca opowieści ludowych o upartej żonie. Zestawienie materiału szwedzkiego z tekstami Mickiewicza będzie więc przede wszystkim mogło ukazać, z jednej strony, powinowactwa motywu, z drugiej zaś – stosunek poety do materiału ludowego.

⁹ Posługuję się wyd.: A. Mickiewicz, *Dziela poetyckie*. Wyd. 6. T. 1. Opracował Cz. Zgorzelski. Warszawa 1982, s. 325–329.

¹⁰ *Zaczarowany dzban. Baśnie szwedzkie*. Wybrał i posłowiem opatrzył R. Stiller. Przełożyła A. Cienkowska. Poznań 1983, s. 266.

¹¹ F. Ilesić, *Mickiewicza „Golono, strzyżono” i „Żona uparta”*. „Pamiętnik Literacki” 1924/25.

Mickiewicz rozbudowuje starą ludową historyjkę o upartej żonie w dwa samodzielne treściowo i kompozycyjnie utwory pisane wierszem. *Golono, strzyżono* koncentruje się wokół kłótni małżonków (wariant B), *Zona uparta* zaś jest przede wszystkim wierszowaną opowieścią o szukaniu zwłok zawsze przekornej żony w górze rzeki, tj. przeciw prądowi wody (wariant A).

Podobieństwa między *Golono, strzyżono* a *Babą Przekorą* polegają przede wszystkim na zbieżności fabuły i doborze postaci. Zarówno u Mickiewicza, jak i w bajce szwedzkiej głównymi postaciami są mąż i żona. Ich kłótnia stanowi alegorię zmagania się ze sobą dwóch płci. Poeta nie tai przed nami, że w wierszu chodzi o to, czy spór wygra męska, czy też żeńska strona. Podobieństwa w rozwoju fabuły dotyczą zwłaszcza następujących fragmentów akcji: mąż i żona kłócą się ze sobą o wygolenie suki (w tekście szwedzkim: łąki), mąż wpada w szal i zanurza upartą żonę w wodzie, kobieta pomimo groźby utonięcia upiera się nadal przy swoim i strzyże palcami nad wodą. Bajkę *Golono, strzyżono* kończy rozejście się skłóconych małżonków: odejście żony do gospody, męża do wojska, bajkę szwedzką zaś – utopienie przekornej kobiety.

W bajce *Zona uparta* Mickiewicz na nowo podejmuje temat upartej małżonki. Po śmierci żony mąż decyduje się wyciągnąć jej ciało z wody. Biegnie nad rzekę, gdzie spotyka żandarma, który pyta go o powody poszukiwań i dziwi się, że mężczyzna wbrew prawom natury poszukuje zwłok utopionej małżonki kierując się w górę rzeki, przeciwko prądowi wody. Ku zaskoczeniu obecnych mąż jednak odnajduje właśnie tam ciało wszystkiemu zawsze przekornej żony.

Pomimo wyraźnych zbieżności zdarzeń fabularnych w utworach Mickiewicza ze zdarzeniami w bajce *Baba Przekora* widać tu jednak i pewne różnice. U Mickiewicza motyw przekornej żony rozrasta się do dwóch samodzielnych utworów. Zaznaczyć należy, iż przedmiotem kłótni w bajce szwedzkiej jest wystrzyżona czy wygolona łąka, u Mickiewicza – wystrzyżona czy wygolona suka. Jeśli chodzi o strukturę wewnętrzną bajki, nie jest to jednak istotne¹², ważne jest natomiast, że bagatelna sprzeczka nabiera w końcu ogromnych, wręcz absurdalnych wymiarów. Podobnie z punktu widzenia struktury bajki nie jest istotne, iż w wierszu polskim spotykamy żandarma, w bajce szwedzkiej zaś ludzi towarzyszących mężowi w wyciąganiu ciała przekornej małżonki. Oczywiście jest jednak, że postać żandarma może nasuwać czytelnikowi pewne skojarzenia z wydarzeniami politycznymi.

Różnice między szwedzką historyjką ludową a utworami Mickiewicza tkwią przede wszystkim w zmianach, które nie naruszając samego modelu bajki ludowej, rozbudowują go o liczne, raczej drugorzędne w kompozycji bajki elementy. Do elementów tych należą w obydwu humoreskach Mickiewicza tzw. wstępy. W bajce *Golono, strzyżono* pisze poeta o uporze, na który nie ma żadnego lekarstwa. Wprowadza także bogaty koloryt lokalny. „Mieszkał Mazur blisko Zgierza” – czytamy w bajce i dowiadujemy się w ten sposób, że historia o upartej żonie miała miejsce na Mazowszu. Akcja *Żony upartej* rozgrywa się natomiast nad Sekwaną. Elementem rozbudowującym fabułę i intensyfikującym jej przebieg jest w bajce *Golono, strzyżono* fakt, iż mężczyzna zasie-

¹² Zob. W. Propp, *Morfologia bajki*. Tłumaczyła W. Wojtyga-Zagórska. Warszawa 1976.

ga porady pana, plebana, wójta, Żyda, próbując dowieść swoich racji. W końcu całe miasto Zgierz bierze udział w doprowadzonej do absurdu kłótni.

Koloryt lokalny wzbogacony zostaje u Mickiewicza poza tym o stylizację językową, którą uzyskuje autor nie tylko dzięki wprowadzeniu mazurzenia, ale również w wyniku zastosowania żywych dialogów, zwrotów potocznych, wyrażeń dosadnych i codziennego słownictwa. Kunszt słowny, maskujący się stylizacją na mowę prymitywną, pozwala poecie na osiągnięcie wielu efektów komicznych i humorystycznych, nawet jeśli problemy, o których pisze, są przykre. W spotęgowaniu komizmu i humoru pomagają autorowi również świetnie prowadzony dialog; kłótnia żony z mężem i rozmowa męża z żandarmem dostarczają wiele dowcipu słownego i sytuacyjnego, służąc równocześnie jako środek charakteryzowania postaci.

W porównaniu z bajką *Baba Przekora* to, co jest nowe w wierszach *Golono, strzyżono* i *Żona uparta*, to przede wszystkim koloryt lokalny, obraz życia społecznego, humor, komizm, a także forma wierszowana. Bajkom nadaje to nowe treści. Świetna kompozycja Mickiewicza, jego kunszt języka oraz komizm sytuacyjny i językowy powodują, że czytelnik nie odczuwa krępującej struktury bajki. Dzieje się tak dzięki wprowadzeniu przez poetę modyfikacji fabuły, rozbudowaniu ciągu wydarzeń, odmiennemu ujęciu sytuacji, upsychofizowaniu postaci, włączeniu sytuacji humorystycznych i komicznych, wprowadzeniu do każdej humoreski rodzaju wstępu i wreszcie dzięki swobodnemu potraktowaniu morału. Nie chodzi tu więc o redukcję starej ludowej bajki, tylko o jej modyfikację, rozwinięcie, uzupełnienie i nową interpretację.

Powyższa analiza zestawiająca humoreski *Golono, strzyżono* i *Żona uparta* ze szwedzką bajką ludową *Baba Przekora* pozwala wyciągnąć wniosek, że Mickiewicz odnosi się do materiału folklorystycznego z dużą swobodą, dążąc przy tym do ogromnej wyrazistości obrazu i do uzyskania efektów komicznych i humorystycznych. Jego bajki, pozostając w znacznym stopniu w nurcie bajek lafontaine'owskich, odnawiają w pewnym stopniu starą formę tego gatunku i stwarzają nowe i oryginalne rozwiązania.